

Асанова А.А.,
К.Карасаев атындагы БГУ

Ч. АЙТМАТОВДУН ПУБЛИЦИСТИКАСЫНЫН ЭЛДҮҮЛҮК КРИТЕРИЙЛЕРИ

Коомдук өнүгүш дайыма бир калыпта жүрүп олтурбайт. Бул закон ченемдүү көрүнүш. Анын ар бир этабы жаңы жана татаал милдеттерди, проблемаларды алдыга коет. Тарыхта белгилүү болгондой социализм социалдык адилетсиздиктин башкы булагы - адамды адам эзүүнү, өндүрүш каражаттарына болгон теңсиздикти жойду. Бирок, 1970-80-жылдардын аралыгында борбордук жана жергиликтүү оогандар тарабынан коомдук сфералардын курч проблемаларына жетиштүү баа берилген эмес. Ошондуктан, тендемчилик, жатып ичерчилик, жердештик, туугандык, коррупция сыяктуу жат көрүнүштөр өрчүп кеткен. Мындай негативдүү тенденциялардын экономикада, саясатта, идеологияда, маданиятта ж.б. тармактарда күч алышы - граждандардын социалисттик системанын адилеттүүлүгүнө карата ишенимдерин бошондотуу менен анын талкаланышына алып келген. Ошол эле учурда бүгүнкү демократиялык багыттын конструктивдүүлүгүнө карабастан, коомдук-саясий эң татаал жана зарыл маселелер чечилбей кала берүүдө... Бул парадокс.

Ал эми мындай актуалдуу проблемаларды комплекстүү талдап, адистерден да мурда массалык аудиторияга алып чыгууда жана ага карата объективдүү коомдук резонанс түзүүдө публицисттердин ролу өтө чоң.

Андай публицисттердин катарына Ч.Айтматов кирет. Себеби, кыргыз журналистикасынын тарыхында Ч.Айтматов өзгөчө орунду ээлейт. Анын публицистикалык таланты глобалдык эле эмес, жергиликтүү проблемаларга да философиялык аспектиден кайрылганы менен баалуу. Ч.Айтматов оюнун курчтугу, активдүү граждандык позициясы, коомдук - саясий ишмердиги менен өзүнүн эле өлкөсү тургай, дүйнөлүк дипломатиянын атмосферасын өзгөртүүгө чон салым кошкон. Башкача айтканда, жалпы адамзаттын руханий, материалдык сөөлөтүн саясий конфронтациядан жогору коюу менен жаңы планетардык ой-жүгүртүү жана адамзаттык баалуулук концепцияларын биринчи алып чыккан. 70-80 - жылдардын аралыгында публицист Ч.Айтматов коммунисттик идеологиянын конъюктураларын четке кагуу менен анын учурдагы абалы, эртеңки тагдыры тууралуу ой толгоолорун билдирип турган.

Мындай оригиналдык пландагы проблемалар боюнча Ч.Айтматовдун жекече көз караштары анын публицистикалык чыгармаларында бири-биринен ажырагыс туташ кубулуштар катары эсептелинет. Ошондуктан алардын табигый гармониясын экономикалык, экологиялык, нравалык, же

коомдук-саясий, социалдык жана башка сфераларга тиешелүү деп классификациялоо мүмкүн эместей сезилет. Бирок реалдуу конкреттештире келгенде алардын баарын өз алдынча орчундуу маселелерге бириктирип да, өзүнчө болуп талдап чыгууга да болот. Алар биринчи кезекте адамзат менен жаратылыштын учурдагы, келечектеги карым-катышы, согуш жана тынчтык, коопсуздукту камсыз кылуу сыяктуу маанилүү багыттар. Буларга адамдын личность катары бааланышы, анын граждандык укугун, эркиндигин субъективдүү жогору коюу концепциясы да кошулат. «Бардык эмгектик аракеттер, материалдык жыргалчылыктар аягында келип адам личностунун гармониялык өнүгүшүнө кызмат кылышы керек, - деп жазат Айтматов. - Бирок практикада кандай болуп жатат? Материалдык ресурстарды ысырап кылгандык жөнүндө сөз болгондо биз катаал болуп, күнөөлүүлөрдү катуу жазага тартабыз. Ал эми адамдын кубатын, - деп андан ары оюн улайт Айтматов, - эмгегин, жөндөмдүүлүгүн бекерге ысырап кылып жаткандарды жазага тартуу сейрек гана учурайт. Сыртынан дурус көрүнгөн көрсөткүчтөр менен гана канааттанып, ал эми алар кандай жолдор менен жетишкендигине бардык эле партиялык жана чарбалык органдарда маани бериле бербейт». (1)

Ошондой эле публицист улут, улуттар жана мамлекеттер аралык кайчы маселелерди саясий-дипломатиялык жол менен чечүүнү да көрсөтө билген. «Эгер күчтүн нугун каршы туруудан гана издесек, анда ар дайым боксердук даярдыкта туруу талап кылынат. Бул ар дайым жана ар кандай кастык катылууларга жооп кайтаруу даяр, чыйрак кылдат турууга аргасыз кылышы мүмкүн, бирок ал турмуш эмес - дайыма кооптуулукка туруу кантип турмуш болсун» (2) - деп өзүнүн көз карашын жогорку чеберчиликте билдире алган.

Бул идеяны адамзаттын акыл-эсине, жүрөгүнө жеткириш үчүн публицисттин ой жүгүртүүсү инсан рухунун философиялык аспектилерине кайрылат. Демек, Ч. Айтматов 70-80-жылдардагы эки идеологиянын конфронтациясынан жогору чыгып, жалпы адамзаттын байыртадан түбөлүктүү максаты болуп келген дөөлөттүү бейпилдик жашоо образына басым коет. Ошондо гана адамзат акылынан жаралган бардык маданий, илимий, искусство, архитектура ж.б. көркөм байлыктар жалпы адамзаттык баалуулукка айланышы мүмкүн. Ар бир эл, ар бир улут ар кандай доордо жараткан руханий дөөлөттөр бардыгына бирдей таандык болуп, дүйнөлүк прогресс үчүн кызмат өтөшү ыктымал.

Кенир планда ой жүгүртүү жөндөмү, логикалык жыйынтык жактан Ч.Айтматов тубаса диалектик экендиги жалпыга маалым. Асыресе, ал ар кандай локалдык же глобалдык масштабдагы маселелерди, анын ичинде коомдук-саясий проблемаларды чегине жеткире терең анализдөөгө аракет кылат. Анын личносттук түшүнүгүндө бардык мамлекет өзүнүн геосаясий өзгөчөлүгүнө ылайык объективдүү процесс катары кээде төмөндөп, кээде жогорулап өнүгүп олтурат. Белгилүү бир учурда коомдук кыймыл стандарттык абалга түшөт. Себеби - коомдук турмушта, өзгөчө саясат жүргүзүүнүн ар кандай объективдүү жана субъективдүү факторлору жүрөт. Демек, публицист Ч.Айтматовдун пикири боюнча бул жагдай коом турмушунун бардык тармактарына, адамдардын саясий аң-сезимине, интеллектуалдык, руханий деңгээлине түздөн-түз таасирин тийгизип, оң же тескери натыйжаларды берет. Ар кандай коомдук-саясий жана тарыхый маанилүү маселелердин чырчатаксыз позитивдүү чечилиши ошол коомдо жүргүзүлүп жаткан саясаттын демократиялуулугуна негизделет. Албетте, коом турмушу түгүл, жеке адам тирлиги да карама-каршылыксыз өтөлүбөшү белгилүү. Бирок, кантсе да демократияга, сөз эркиндигине, динге калыстык менен негизделген саясат гана коом турмушунун бардык тармактарынын бир кылка өнүгүшүнө стабилдүү шарт түзөт.

Ч.Айтматов өзүнүн публицистикасында идеологиялык платформа менен практиканын шайкеш келишине зор көңүл бура билген. Мындай принцип публицисттин чыгармачылык, граждандык позициясын курчутуп турган. Цивилизациянын критерийи болуп маданият менен нравалуулук эсептелинет. Демек, 70-80-жылдардын аралыгындагы экономика, ички, тышкы дипломатия, маданият, экология жана социалдык сферада пайда болгон кризис абалы баарыдан мурда нравалык потенциалдын төмөндөп кетишинен келип чыккан. Өз учурунда мындай карама-каршылыктуу, ыцгайсыз коомдук атмосферанын калыптанышында улуттук, улут аралык, өзгөчө социалдык проблемалардын курч бойдон кала бериши чечүүчү факторлордон болгон. Ошондуктан, Ч.Айтматов кандай гана жанрда, кайсы гана темада жазбасын адеп-ахлактык сапатты дайыма чеберчилик менен жогору кое билген. Ал тургай илимий-техникалык прогресстин гениалдуу масштабында да ыймандуулуктун эң жөнөкөй нормалары приоритеттик абалды ээлеши керек деген позицияда болгон. «Кабарлар кара таандай ызгыган биздин ушул кылымда, - деп жазат публицист, - адамдар иштин оңоюн көздөп, мурдатан колдонула келген методдорго, даяр клишелерге качыра бербей, стандарттуулуктун мындай таасиринен сактанышы, өзүнүн жеке ишенимин, индивидуалдуу көз карашын, ички рухий күч-кубатын карама-каршы коюшу зарыл» (3). Демек, «ыйман», «адеп-ахлак» деген түшүнүктөр саясатташтырууга мүмкүн болбой турган ар кандай коомдо жана бардык адамдар үчүн тиричиликтин эң баштапкы, эң башкы мыйзамы.

Публицист нравалуулукту коом менен жаратылыштын гармониялык байланышынан да көрө билген. Анткени, адамзат - табияттын эң таланттуу жениши. Бирок, цивилизациянын табияттын закон

ченемдүүлүктөрүн эске албашы 70-жылдардагы локалдык экологиялык проблемалардын глобалдык масштабка айланышына чейин жеткирди. Башкача айтканда, биринчиден, илимий - техникалык прогресстин жерден космос мейкиндигине чейин жетиши, экинчиден оптималдуу экологиялык маалыматты, билимдин жана маданияттын жетишсиздиги жаратылыш кризисинин курчушуна алып келген. Ошондуктан Ч. Айтматов публицистикалык чыгармаларында адамзат өзүнүн алгачкы жаралуу доорундагы табият менен өзөктөштүгүн танып, аны пайдаланууда биринчи орунга мамлекеттин аскердик, коргонуу потенциалынын, экономиканын, урбанизациянын конъюктуралык кызыкчылыктарын жогору баалап жаткандыгын дайыма белгилеп келген. Айтматовдун коз карашы боюнча цивилизациянын жаратылыштан алуучу керектөөлөрү анын эрежелерин эске алуу менен жүргүзүлүшү керек. Ал эми табиятты сүйүү, сыйлоо аны түшүнө билүү адамдардын аң сезиминде бала кезинен калыптанышы керектигин Ч.Айтматов адабиятчы В.Левченко менен жүргүзгөн маегинде өтө таасирдүү бере алган. «Мен - деп улантат публицист, - табиятты коргоо маанисинде эмес, анын көрүнүштөрүн жүрөк менен сезе билүүнү, анын кадырына жетүүнүн, улуулугун жана ажайыптыгын түшүнүп, андан ырахат ала билүүнүн маанилүүлүгү жөнүндө айтып жатам. Биз бала кезибизде чозмо менен чымчыктарды атып ойногонубузду көргөн кишилер: «канаттууларды атпагыла, бул күнөө болот» дешчү. «Күнөө болот» деген түшүнүк диний көз караштан, ага ишенген адамдар тарабынан айтылып жаткандыгына карабастан, ошол күндөн тартып канаттууларды өлтүрүү жаман жорук же нравасыздык деген түшүнүк катары биздин аң-сезимибизге орноп калды /4/.

Адамзаттын жаратылыш менен байланышын чагылдырууда Ч. Айтматовду космос мейкиндигинин тагдыры дайыма тынчсыздандырып келген. Тарыхта белгилүү болгондой 1975-жылдын 17-июлунда, 19 саат 12 мүнөттө - «Союз» жана «Аполлон» кораблдеринин космостогу алгачкы жалгашуусу учурунда - советтик космонавт америкалык астронавттын колун кысып жаткан кезде Нью - Йоркто телевизор алдында америкалык жазуучу Курт Воннегут менен советтик жазуучу Чыңгыз Айтматов жолугушуп, экран алдында алар түз эле ири космостук эксперименттен улам пайда болгон таасирлерге байланыштуу ой бөлүшүшкөн. «Мен азыр космосто болуп жаткан окуя баарыбыздын афробузду көтөрүп, беделибизди арттырып, адамзат эмнеге жөндөмдүү экенин анын өзүнүн коз алдында айгинелеп жатат деп эсептейми - деп белгилеген публицист. - Мындан ары биз бул окуяны - адамзат духунун кубаттуу күчү бири-бирине талкалоочу эмес, түзүүчү максатта багытталгандыгынын бир жарк эткен көрүнүшү деп айтабыз» /5/. Публицист Ч.Айтматовдун космоско тынчсыздануу менен көңүл бурушу космостук каражаттарды согуштук максаттарда пайдалануу мүмкүнчүлүгүнөп келип чыккан. Ошондуктан Ч. Айтматов бул жолугушууда космостук саясатка карата болгон таасирлерин кийинки публицистикалык ой жүгүртүүлөрүндө уламдан-улам татаалданып отурган.

Космос-жаратылыштын эң татаал, өтө аяр, сырдуу, кол жеткис жана чексиз мейкиндиги... Адамзат, жер, космос бир тутумда. Илимий-техникалык прогресс, космоско космикалык тен салмактуулукту анын эс-акылы гана сактай алат. “Демек, эс - адамзатка табият тарабынан берилгеи канат, - деп ой жүгүртөт Айтматов, - биздин башка дүйнөлөр менен баиланышыбызды сактап, тиричиликтин күндөлүк көнүмүш майда-баратынан духтун бийиктерине көтөрүлүп чыгуубузга жардам берет” /6/. Жыйынтыктап айтканда, Ч.Айтматовдун публицистикасы анын көп кырдуу чыгармачылыгын терең түшүнүүгө эле жол ачпастан, коомдук турмуштун оош-кыйыштуу маселелеринин тегерегинде глобалдык позициядан ой жүгүртүүгө түрткү берет.

Адабияттар

1. Айтматов Ч. Чыгармачыл иштин канаты // Правда, - 19-февраль, 1976. Китепте: Айтматов Ч. Биз дүйнөнү жапыртабыз, дүйнө бизди жапыртат. - Ф.: Кыргызстан, 1988. - 195-196-бсттер.
2. Айтматов Ч. Дүйнө татаалданып барат. // Молодой коммунист. -№1 – 1972.
3. Айтматов Ч. Тутумдашуу түйүнү. // Вопросы литературы. -№ 8. -1976.
4. Айтматов Ч. Жер планетасынын үстүндөгү жолугушуу. - Литературная газета. - 1975. - 23 июль.
5. Айтматов Ч. Биз дүйнөнү өзгөртөбүз, дүйнө бизди өзгөртөт. // Литературное обозрение. - 1978. - № 1.
6. Айтматов Ч.Биз дүйнөнү жапыртабыз, дүйнө бизди жапыртат. - Ф.: Кыргызстан, 1988.